

В. Л. Луцик, О. С. Марута, І. В. Войтенко

СТАВЛЕННЯ ДО ЗАГАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ ЧАСУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА ІЗРАЇЛЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

V. Lutsyk, O. Maruta, I. Voitenko

THE ATTITUDE OF THE CITIZENS OF UKRAINE AND ISRAEL TO THE GENERAL CATEGORIES OF TIME IN MODERN CONDITIONS

Ключові слова: *категорії часу, минуле, теперішнє, майбутнє, громадяни України, громадяни Ізраїлю, психодіагностика*

Key words: *time categories, past, present, future, citizens of Ukraine, citizens of Israel, psychodiagnostics*

Метою роботи було вивчити особливості ставлення до загальних категорій часу (минуле, теперішнє, майбутнє) громадян України та Ізраїлю. Обстежено протягом 2022—2023 рр. 88 психічно здорових осіб, з них 60 (68,18 %) громадян України і 28 (31,82 %) громадян Ізраїлю за допомогою опитувальника часової перспективи Зімбардо, який дає змогу оцінювати сприйняття часу у п'ятифакторній моделі, складниками якої є «негативне минуле», «позитивне минуле», «фаталістичне теперішнє», «гедоністичне теперішнє» і «майбутнє». Отримані дані свідчать, що українцям під час війни більш притаманні почуття втрати контролю над власною долею і відірваності від плину часу, а також відчуття переважної залежності від умов і чинників, на котрі жодним способом не можна вплинути або змінити їх. У українців суттєво меншою, ніж у ізраїльтян, є орієнтація на майбутнє, зниженою є також здатність ставити цілі та будувати плани щодо подальшого життя. Отже, зазначені тенденції, які пов'язані з переживанням людиною катастрофічних наслідків війни, визначають важливі напрямки психокорекційної роботи, зокрема з хворими на посттравматичні психічні розлади, в структурі яких виявляються порушення у ставленні до основних категорій часу та у сприйнятті нерозривності його плину. Такі порушення, тобто викривлення «часової перспективи», особливо у ставленні до майбутнього, є важливим патопсихологічним кластером, який має становити одну з головних мішеней психокорекційної роботи з людиною в умовах війни.

The purpose of the work was to study the peculiarities of the attitude to general categories of time (past, present, future) of citizens of Ukraine and Israel. It was surveyed during 2022—2023. 88 mentally healthy persons, of whom 60 (68.18 %) citizens of Ukraine and 28 (31.82 %) citizens of Israel using the Zimbardo Time Perspective Questionnaire, which allows to assess the perception of time in a five-factor model, the components of which are “negative past”, “positive past”, “fatalistic present”, “hedonistic present” and “future”. The obtained data shows that Ukrainians during the war are more likely to feel a loss of control over their own destiny and detachment from the passage of time, as well as a feeling of overwhelming dependence on conditions and factors that cannot be influenced or changed in any way. Ukrainians have a significantly lower orientation to the future than Israelis, and the ability to set goals and make plans for the future is also lower. Therefore, the indicated trends, which are related to the human experience of the catastrophic consequences of the war, determine the important directions of psychocorrective work, including with patients with post-traumatic mental disorders, in the structure of which there are violations in the attitude to the main categories of time and in the perception of the inseparability of its flow. Such violations, that is, the distortion of the “time perspective”, especially in relation to the future, is an important pathopsychological cluster, which should be one of the main targets of psychocorrective work with a person in war conditions.

Спроби категоризації плину часу відомі науці ще з часів давньогрецьких мислителів, коли виділяли такі часові виміри, як-от: об'єктивний, рівномірний, суб'єктивний («кайрос») та незалежний від людини («хронос») [1]. Ф. Зімбардо і Дж. Бойд виокремлюють певні парадокси часу, фактично маючи на увазі складні явища людського сприйняття і ставлення до найбільш загальних категорій часу. Зазначається, зокрема, що час є одним з найпотужніших чинників впливу на психічну діяльність людини, однак це зазвичай не усвідомлюється. Підкреслюється, що індивідуальні процеси сприйняття часу формуються через особистий досвід, але колективне ставлення

до часу може впливати навіть на національну долю того або іншого народу [2].

Викривлене сприйняття й відчуття плину часу, хворобливе ставлення до минулого, сьогодення та майбутнього притаманні хворим на різні клінічні форми психічних, зокрема депресивних розладів [3—5]. Загалом проблема змін сприйняття часу у здорових осіб та у хворих на психічні розлади поки ще лишається недостатньо вивченою і недооціненою в клініко-психологічному та психокорекційному контекстах [6]. Воєнні дії зумовлюють важкий екзистенційний шок у будь-якої людини, незалежно від полу, віку, етнокультурних і соціально-психологічних характеристик. Одним із його провідних проявів є зміни сприйняття свого минулого, сьогодення

та майбутнього як змістовних параметрів буття людини та сенсожиттєвих векторів її функціонування.

Війна в Україні різко загострила проблему посттравматичних психічних розладів і зумовила нагальну потребу принципового удосконалення основних стратегій психокорекційної та психотерапевтичної роботи з постраждалими з урахуванням найкращих світових розробок. Ізраїль визнається одним із світових лідерів за масштабом та якістю такої роботи, адже мешканці цієї країни перебувають в умовах перманентної терористичної загрози та відкритих бойових зіткнень. Отже, є актуальним проведення порівняльного дослідження особливостей сприйняття загальних категорій часу (минуле, теперішнє, майбутнє) у мешканців двох країн.

Метою цієї роботи було вивчити особливості ставлення до загальних категорій часу (минуле, теперішнє, майбутнє) громадян України та Ізраїлю.

Як основну методику досліджування обрано Опитувальник часової перспективи Зімбардо (Zimbardo Time Perspective Inventory — ZTPI) [2]. Цей відносно новий психодіагностичний інструментарій є валідною і надійною методикою [7; 8]. Опитувальник часової перспективи Зімбардо дає змогу оцінювати сприйняття часу у п'ятифакторній моделі, складниками якої є «негативне минуле», «позитивне минуле», «фаталістичне теперішнє», «гедоністичне теперішнє» і «майбутнє».

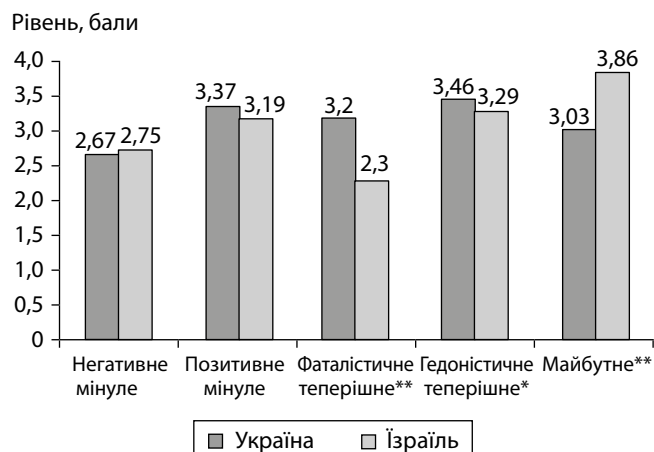
Обробку здобутих емпіричних даних здійснювали із застосуванням релевантних загальноприйнятих методів статистичного аналізу, а саме: *t*-критерій Стьюдента і λ -критерій Колмогорова — Смірнова.

Протягом 2022—2023 рр. обстежено 88 психічно здорових осіб, з них 60 (68,18 %) громадян України і 28 (31,82 %) громадян Ізраїлю. Слід наголосити, що дослідження було завершено до початку катастрофічних терористичних подій в Ізраїлі жовтня 2023 року. Середній вік обстежених становив ($42,70 \pm 13,91$) років, $\min = 18$, $\max = 87$ років. До вибірки увійшли 26 (29,55 %) чоловіків і 62 (70,45 %) жінки. За віковими, статевими, освітніми та іншими аналогічними характеристиками групи громадян України та Ізраїлю були гомогенними.

Аналіз отриманих даних виявив суттєві розбіжності сприйняття різних категорій часу в групах обстежених (рисунок).

Фактор «Фаталістичне теперішнє» в українській вибірці значно перевищує аналогічний показник у жителів Ізраїлю ($3,20 \pm 0,68$ та $2,30 \pm 0,44$ балів, $p < 0,001$). Це свідчить про більш виражену залежність від зовнішніх сил і чинників, на які людина жодним способом не здатна вплинути; тобто можна говорити про зсув локусу контролю в українській групі назовні, тоді як ізраїльтянам більш притаманні риси інтернального локусу контролю.

У ставленні до майбутнього громадяни Ізраїлю виявляють куди більший оптимізм, орієнтацію на перспективу і схильність будувати певні плани, ніж обстежені українці (відповідно — $3,86 \pm 0,26$ та $3,03 \pm 0,75$ балів, $p < 0,001$).

Результати дослідження сприйняття часової перспективи у громадян України та Ізраїлю за ZTPI

Умовні позначення:

відмінності достовірні: * — при $p < 0,05$; ** — при $p < 0,01$

Встановлено міжгрупову достовірну різницю за чинником «Гедоністичне теперішнє»: $3,46 \pm 0,53$ бали у українців та $3,29 \pm 0,50$ балів у ізраїльтян ($p < 0,05$). Більші значення цього чинника в українській вибірці свідчать про відчуття відірваності від минулого та майбутнього, а також про негативні експектації стосовно подальших перспектив.

Отже, описані вище розбіжності поміж українцями та ізраїльтянами можуть бути ознаками порушень сприйняття часової перспективи (переважно, майбутнього) в умовах надзвичайного та тривалого стресу, який виник внаслідок війни в Україні.

Отримані дані свідчать, що українцям під час війни більш притаманні почуття втрати контролю над власною долею і відірваності від плину часу, а також відчуття переважної залежності від умов і чинників, на котрі жодним способом не можна вплинути або змінити їх. У українців суттєво меншою, ніж у ізраїльтян, є орієнтація на майбутнє, зниженою є також здатність ставити цілі та будувати плани щодо подальшого життя.

Отже, зазначені тенденції, які пов'язані з переживанням людиною катастрофічних наслідків війни, визначають важливі напрямки психокорекційної роботи, зокрема з хворими на посттравматичні психічні розлади, в структурі яких виявляються порушення у ставленні до основних категорій часу та у сприйнятті нерозривності його плину. Такі порушення, тобто викривлення «часової перспективи», особливо у ставленні до майбутнього, є важливим патопсихологічним кластером, який має становити одну з головних мішеней психокорекційної роботи з людиною в умовах війни.

Список літератури

1. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : Авт-уклад. О. П. Коханова. Київ : Інтерсервіс, 2016. 235 с. URI: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16139/1/O_Kokhanova_IP_IL.pdf.

2. Zimbardo, Ph., Boyd, J. *The Time Paradox: The New Psychology of Time That Will Change Your Life*. New York: Free-press, 2008. 358 p. URL: <https://matrixtrainings.files.wordpress.com/2014/09/time-paradox.pdf>.

3. An inventory for measuring depression / Beck A. T., Ward C. H., Mendelson M. [et al.] // *Archives of general psychiatry*. 1961. Vol. 4. No. 6. P. 561—571. DOI: 10.1001/archpsyc.1961.01710120031004.

4. Подкорытов В. С., Чайка Ю. Ю. Депрессии. Современная терапия. Харьков : Торнадо, 2003. 350 с. URL: <https://www.bukinist.in.ua/ukr/books/view/38953>.

5. Марута Н. О., Федченко В. Ю., Лінська К. І. Генетичні передумови депресивних розладів // *Український вісник психоневрології*. 2017. Т. 25, вип. 3 (92). С. 39—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uvp_2017_25_3_12.

6. Психодіагностичні та психофізіологічні ознаки підвищеного суїцидального ризику у хворих на депресивні розлади / [Шестопалова Л. Ф., Луцик В. Л., Марута О. С., Войтенко І. В.] // *Грааль науки*. 2023. № 31. С. 432—437. DOI: 10.36074/grail-of-science.15.19.2023.69.

7. Сырцова А., Соколова Е. Т., Митина О. В. Адаптация опросника временной перспективы личности Ф. Зимбардо // *Психологический журнал*. 2008. Т. 29. № 3. С. 101—109. URL: https://www.researchgate.net/publication/233540945_Adaptation_of_Zimbardo_Time_Perspective_Inventory.

8. Orkibi H. Psychometric Properties of the Hebrew Short Version of the Zimbardo Time Perspective Inventory // *Evaluation & the Health Professions*. 2015. 38 (2). P. 219—245. DOI: <https://doi.org/10.1177/0163278714531601>.

References

1. Kokhanova O. P. *Istoriia psykholohii: vid antychnosti do pochatku XX stolittia* : navch. posibnyk. 2016. Kyiv : Interservis. 235 s. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16139/1/O_Kokhanova_IP_IL.pdf. (In Ukrainian).

2. Zimbardo, Ph., Boyd, J. *The Time Paradox: The New Psychology of Time That Will Change Your Life*. New York: Free-press, 2008. 358 p. <https://matrixtrainings.files.wordpress.com/2014/09/time-paradox.pdf>.

3. Beck AT, Ward CH, Mendelson M, Mock J, Erbaugh J. An inventory for measuring depression. *Arch Gen Psychiatry*. 1961 Jun;4:561-71. doi: 10.1001/archpsyc.1961.01710120031004. PMID: 13688369.

4. Podkorytov V. S., Chayka Yu. Yu. *Depressii. Sovremennaya terapiya*. Kharkov : Tornado, 2003. 350 s. URL: <https://www.bukinist.in.ua/ukr/books/view/38953>. (In Russian).

5. Maruta N. O., Fedchenko V. Yu., Linska K. I. Henetychni peredumovy depresyvnnykh rozladiv. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii [Ukrainian Bulletin of Psychoneurology]*. 2017. T. 25. vyp. 3 (92). S. 39—44. (In Ukrainian).

6. Shestopalova L. F., Lutsyk V. L., Maruta O. S., Voitenko I. V. Psykhodiahnostychni ta psykhofiziolohichni oznaky pidvysshchenoho suitsyadnalnogo ryzyku u khvorykh na depresyvni rozlady. *Hraal nauky*. 2023. No. 31. S. 432—437. DOI: 10.36074/grail-of-science.15.19.2023.69. (In Ukrainian).

7. Syrsova A., Sokolova E. T., Mitina O. V. Adaptatsiya oprosnika vremennoy perspektivy lichnosti F. Zimbardo. *Psikhologicheskii zhurnal [Psychological Journal]*. 2008. T. 29. No. 3. S. 101—109. URL: https://www.researchgate.net/publication/233540945_Adaptation_of_Zimbardo_Time_Perspective_Inventory. (In Russian).

8. Orkibi H. Psychometric Properties of the Hebrew Short Version of the Zimbardo Time Perspective Inventory. *Evaluation & the Health Professions*. 2015. 38 (2). P. 219—245. doi: 10.1177/0163278714531601.

Надійшла до редакції 18.10.2023

Відомості про авторів:

ЛУЦИК Володимир Леонідович, кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник відділу*; e-mail: vlaleolu@gmail.com

МАРУТА Оксана Сергіївна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник відділу*; e-mail: os_maruta150@ukr.net

ВОЙТЕНКО Ірина Вікторівна, молодший науковий співробітник відділу*; e-mail : vojumira@gmail.com

* — відділ медичної психології Державної установи «Інститут неврології, психіатрії та наркології Національної академії медичних наук України», м. Харків, Україна

Information about the authors:

LUTSYK Volodymyr, PhD in Psychological Sciences, Leading Researcher of the Department**; e-mail: vlaleolu@gmail.com

MARUTA Oksana, PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher of the Department**; e-mail: os_maruta150@ukr.net

VOITENKO Iryna, Junior Researcher of the Department**; e-mail: vojumira@gmail.com

** — Department of Medical Psychology of the State Institution "Institute of Neurology, Psychiatry and Narcology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Kharkiv, Ukraine